

Rajat ajassa: muutos yhteisössä ja materiaalisessa kulttuurissa

Vesa-Pekka Herva

Mitä yhteistä on puhelinkopilla ja viinakaupalla?

Suomen arkeologiaa on pitkään hallinnut pakkomielteenomainen tarve kulttuuripiirien rajaamiseen sekä ajassa että tilassa. Tämän vuoksi muutoksen selittäminen, jonka pitäisi olla nykyaikaisen arkeologian keskeisimpiä teemoja, on jäänyt melko alikehittyneeksi alueeksi. Ilmeisesti ainakin osittain tähän on syynä ajatus, että ennen kuin mitään muuta voidaan tehdä, typologis-kronologinen projekti täytyy saattaa loppuun asti kunnollisen pohjan luomiseksi pidemmälle meneviä tutkimuksia varten. Tämän esityksen tarkoituksena ei ole heittää typologis-kronologista tutkimuslinjaa sinänsä yli laidan, mutta kylläkin osoittaa ajan ja tilan melko mieltävaltaisen jaottelun seuraamuksia.

Kolmiperiodijako tunnetusti muodosti pohjan nykyaikaiselle arkeologialle. Thomsenin varsinaisena huolena ei silti ollut muutoksen selittäminen esihistoriassa, vaan museaalinen tarve järjestellä esineitä. Childen ja Kossinnan intressinä oli sittemmin (arkeologisten) kulttuurien rajaaminen. Tämän tendenssin varaan myös arkeologian harjoittaminen Suomessa on pitkään nojannut. Standardisoidun kronologian - periodisoidun esihistorian - ongelmat ovat kuitenkin ilmeiset. Vaikka arkeologit pitivät itseään nimenomaan pitkän aikavälin kulttuurillisen

muutoksen ymmärtäjinä, tosiasiaassa periodien varassa toimiva arkeologia ei selitä yhtään mitään. Tämä johtuu nimenomaan tavasta käsitteellistää aika periodeiksi ja vaiheiksi, joiden sisäinen variaatio häivytetään. Vertailu suoritetaan 'keskiarvoistettujen' periodien/vaiheiden manifestoimien piirteiden kesken, mutta periodien väliin vedettyjen keino- tekoisten rajojen tapahtumia ei yritetä selittää. Sisäisesti stabiilien periodien vertailu jättää huomiotta *jatkuvan* muutoksen, eikä siis lopulta keskity itse muutokseen lainkaan. Tämän arkeologian paradoksaalisen ominaisuuden esitti Fred Plog (1973) miltei kolme vuosikymmentä sitten, mutta se on edelleen valitettavan ajankohtainen aihe.

Muisto museaalisuudesta ja kulttuurihistoriallisesta arkeologiasta elää voimakkaana tavassa, jolla typologis-kronologisesti orientoituneet arkeologit käsittävät yhteisöjen, esineiden ja ajan välisen suhteen. Standardiperiodisaatio ei nojaa millään tavoin menneisyyden *tapahtumiin*, vaan ainoastaan esineiden muodollisiin ('tyylillisiin') ominaisuuksiin. Esineet - kiistämättömän tärkeä osa arkeologiaa - eivät ole merkittäviä sen vuoksi, että ne olisivat muotonsa puolesta kytkettävissä tiettyyn aikakauteen. Teollisesti valmistettujen esineiden muoto ei ole kiinnostava siksi, että ne ajoittuvat 1800-luvulla alkaneelle ja edelleen jatkuvalle ajanjaksolle. Samoin vaikkapa ns. mero-

vinkiajan miekoissa olennaista ei ole se, että ne ovat muotonsa vuoksi ajoitettavissa kyseiseen ajanjaksoon. Sen sijaan olennaista esineissä on, että esineet ovat sosiaalisia toimijoita, potentiaalisia vaikuttajia. Esineisiin ja niiden muotoihin liittyy ajatus yhteiskunnallisen muutoksen mahdollisuudesta (Attfeld 2000: 33-34). Esineillä on kyky muuttaa havaintojamme ja käsityksiämme maailmasta (Graves-Brown 1995: 96). Käsi-työtuotteiden estetiikkaan kuuluu taipumus 'ehdottaa' toimintaa, niitä ei havaita pelkästään passiivisina informaatiolähteinä (Boden 2000).

Typologis-kronologisen arkeologian puolustuksena pidetään sitä, että tarkoituksena ei olekaan tehdä väitteitä menneisyyden tapahtumista, vaan esinemuotoja ketjuiksi liittämällä ikään kuin luoda pohja itse tapahtumien tutkimukselle. Tähän sisältyy ajatus siitä, että ihmiset ja muutokset voitaisiin vaivattomasti 'liimata' typologisten linjojen päälle. Valitettavasti tilanne ei todellisuudessa ole likikään näin yksinkertainen. Hyvässä uskossa tehty 'pohjatyö' voi pikemminkin hämärtää käsitystämme menneisyyden tapahtumista kuin auttaa ymmärtämään niitä. Yhteisöjen muuttamisen ja materiaalsen kulttuurin välillä on luonnollisesti korrelaatio, mutta sen luonne on kaikkea muuta kuin itsestäänselvyys. Muutokset materiaalisessa kulttuurissa eivät aina ole merkittäviä itse yhteisön kannalta ja päinvastoin. Jopa patavanhoillisuuden pesäkkeessä egyptologiassa on huomattu, että perinteisten historiallisten jakojen (esidynastinen, faaraiden, Ptolemaiosten ja roomalainen Egypti) mielekkyys on kyseenalainen. Vaikka Egyptissä tapahtui huomattavia poliittisia muutoksia ensimmäisen esikristillisen vuosituhannen puolivälin ja ensimmäisen vuosituhannen puolivälin aikana, merkittävät faaraiden Egyptin kulttuuri-piirteet ovat voineet säilyä melko muuttumattomina aina islamilaiseen valloitukseen saakka (Shaw 2000: 13-14).

Ottakaamme lisää esimerkkejä. Aigeian pronssikauden arkeologiassa tyyliin perus-

tuvalle periodisoinnilla on aina ollut vahva asema. Viimeaikaisten tutkimusten valossa esimerkiksi varhaisminolaisen kauden vaihe III on pelkästään tyyllinen, ei historiallinen periodi (Watrous 1994: 751-752). Jos Nubian esihistorian käännekohtat puolestaan pitäisi määrittää keramiikan pohjalta, tuloksena olisi erilaisia kertomuksia vailla historiallista tarkkuutta (Adams 1979: 733). Aymara-kansa Perun Andeilla koki reilun vuosisadan aikana sekä inkojen että espanjalaisten valloituksen. Kulttuurilliset ja poliittiset muutokset olivat huomattavia ja niihin liittyi populaation pieneneminen, mutta paikallisessa keramiikkatraditiossa ei tapahtunut merkittäviä muutoksia (Rice 1984: 269-270). Tällaisten seikkojen lisäksi käytössä oleviin kronologioihin tapaa sisältyä 'miehinen vääristymä': kronologisesti merkittäviksi luokiteltujen tapahtumien valinnassa, järjestyksessä ja periodeihin leikkaamisessa sovelletaan yleensä maskuliinista kriteeristöä. Miehiin ja naisiin liittyvät esineistöt voivat kuitenkin osoittaa keskenään hyvin erilaisia kehityslinjoja. Ratkaisu 'miehisen vääristymän' aiheuttamiin vaikeuksiin kronologiassa ei kuitenkaan ole 'feminiinisten' sekvenssien luominen, vaan kronologioiden rakenteluun liittyvien oletusten ja hierarkioiden tiedostaminen (Picazo 1997).

Ajan rajalla: kivikaudesta pronssikauteen

Arkeologit tietysti tietävät, että skemaattinen tapa esittää aikaa on pelkästään skemaattinen tapa esittää aikaa, eivätkä muutokset oikeasti tapahdu yhtäkkiä. Tämän tosiasian tunnustaminen ei kuitenkaan vie yhtään lähemmäs tyyllisen ja sosiaalisen muutoksen välisen ristiriidan ratkaisua. Sosiaalista muutosta ajatellen metallurgian kehittymistä on pidetty eräänä olennaisena tekijänä. Suomessa pronssikauden alku voitaneen karkeasti ajoittaa jonnekin 2000 BC tienoille. Jotain merkittävää tuolloin ajatel-

laan tapahtuneen, sisältäähän standardikronologiamme rajapinnan kyseisessä kohdassa. Melko yleisesti myös ajateltaneen, että pronssiin liittyvät mahdollisuudet sysäsivät liikkeelle sosiaalisia muutoksia.

Metallurgian historiaa tavataan pitää länsimaisen tieteellisen rationalismin voittokulkuna. Metallurgian kehitykseen liitetään tieteellinen kokeilu, jonkinlainen esiteollistuminen tuhansia vuosia ennen todellista teollistumista, minkä lisäksi metalliesineiden tuotantoa pidetään erikoistumista ja täysipäiväistä ammatinharjoittamista vaativana toimintana. Metallurgian kehitys rinnastetaan näppärästi evoluutioon, sen ajatellaan väistämättä seuraavan ennalta määrättyä reittiä, koska metallien fyysiset ominaisuudet ovat muuttumattomia. Toisin sanoen totuus ikään kuin vain odottaa paljastetuksi tulemistä. Tämän metallurgian kehittymiseen liittyvä älyllinen painolasti tuo mukanaan koko joukon metallurgiaa harjoitaviin yhteisöihin liittyviä oletuksia. Esimerkiksi kuvitteellisesta erikoistumisesta johtuen varhaisia metallurgeja pidetään miehinä. Vallitseva tapa esittää metallurgian

kehitys sisältää myös sellaisia nykymaailmasta juontuvia käsityksiä tuotannosta ja kulutuksesta, jotka eivät uusimpien tutkimusten valossa pidä paikkaansa (Budd & Taylor 1995).

Välttämättä ei toki ajatella, että pronssi toisi mukanaan tai välittömästi synnyttäisi 'pronssikauden kulttuurin'. Silti metallurgian tulemisella ajatellaan olevan tietynlaisia 'väistämättömiä' seuraamuksia (kuten erikoistuminen) sosiaalisille rakenteille. Tässä mielessä metalliteknologian kehitys luo implisiittisiä tai viitteellisiä oletuksia yhteisön muuttumisesta käyttämässämme kronologisessa viitekehityksessä. Meidän rationalistisesta näkökulmastamme katsoen voi syntyä vaikutelma, että sellaiset innovaatiot kuin keramiikanvalmistus, metallurgia tai maanviljelys on omaksuttu niiden 'ilmeisen' hyödyllisyyden vuoksi, ikään kuin uutuudet olisi nähty kimmokkeina kohti Soneran optiojärjestelyjä. Uudet teknologiat eivät välttämättä vakiinnu niiden käytännöllisen funktion vuoksi, vaan niihin liittyvän arvostuksen ja symbolisen manipulaation mahdollisuuden tähden (vrt. Hayden 1995). Vaikka

Kuva 1.

Cultural development in northern Finland	
1. Pioneer phase c.8500-6500 cal BC	Human survival strategies must be continuously modified to cope with dynamically changing environmental conditions: final deglaciation; spread of flora, fauna and pioneer hunters; powerful land uplift; rapid shore regression; formation of major lake systems.
2. Adaptation phase c.6500-4000 cal BC	Environmental conditions become more stable and favorable (slower isostatic uplift; influx of salt water and marine conditions in the Baltic basin; climatic optimum onset), allowing more permanent settlement patterns and the adoption of pottery.
3. Specialization phase c.4000-2000 cal BC	Adaptation process continues, leading to regional specialization and differentiation. In N. Ostrobothnia this is manifested by clear signs of rising social complexity.
4. Declining phase c.2000 cal BC-AD 500	A clear decline in social complexity, but there are still important innovations like the introduction of bronze and iron metallurgy and farming experiments. Despite these farming experiments, the economy continues to be based primarily on hunting and fishing.
5. Transformation phase c.500-1900 AD	Major irreversible changes in northern lifeways due to influences from spreading southern farmers. Changes are gradual and often follow the same succession of events: (1) Spread of farmers with destruction of wildlife habitats and decimation of important hunted species. (2) Adoption of herding, farming and/or "fur-trade" economies by the hunting population.

teknologiset uutuudet siis aiheuttaisivatkin muutoksia, niiden luonne ja merkitys eivät ole itsestäänselvyyksiä.

Periodipohjaiseen arkeologiaan tuntuu usein liittyvän ajatus, että muutokselle kulttuurivaiheesta toiseen on löydettävissä jokin *todellinen*, eristettävissä oleva syy. Joskus syitä tapahtumille on toki löydettävissä: espanjalaisten Amerikkaan viemät taudit saattoivat olla merkittävän yksittäinen syy intiaanipopulaatioiden pienelemiselle. Pohjois-Suomessa kivikauden loppua luonnehtii sosiaalisen kompleksisuuden romahtaminen (Nuñez & Okkonen 1999). Voisimmeko siis löytää jonkin samantapaisen ‘helpon’ syyn myös tälle muutokselle? Pronssin tuloa ei varmastikaan ole eristettävissä sosiaalisten muutosten syyksi. Tähän rooliin eivät myöskään kelpaa karjatalous tai maanviljely. Sen sijaan ilmaston/ympäristönmuutos on voinut olla syynä kivi- ja pronssikauden välisessä (oikeasti melko pitkässä) taitteessa havaittaville muutoksille. Näin siitäkin huolimatta, että postmodernissa hengessä luonnonympäristön merkitystä yhteisöjen muutokseen on pyritty jatkuvasti mitätöimään. Olennaisinta on kuitenkin huomata, että useimmiten mitään yksittäistä, ‘todellista’ syytä sosiaalisille muutoksille ei ole olemassa. Kivi- ja pronssikauden taite Suomessa voi kuitenkin selkeimmin liittyä luonnonympäristön muuttumiseen. Tässä mielessä on lähinnä vain onnekas sattuma, että kivi- ja pronssikauden taite standardisoidussa kronologiassa kuvaa edes summittaisesti jotain muutosta. Tietystikään ilmastonmuutoksen osoittaminen mahdolliseksi sosiokulttuurillisten muutosten alkuunpanijaksi ei sinällään ole niin *kiinnostavaa* kuin yhteisöjen reaktiot siihen. Tämän asian suhteen postmoderni arkeologia ei ole täysin hakoteillä. Yhtä kaikki, metallurgia Pohjois-Suomessa ja metalliesineet Etelä/Länsi-Suomessa näyttelevät ilmeisesti melko marginaalista roolia pronssikauden kuluessa tapahtuvissa sosiaalisissa muutoksissa.

Postkolonialismin henki

Standardisoidun kronologian viimeinen tässä yhteydessä käsiteltävä ongelma on sen monoliittinen luonne. Maantieteellisestä sijainnista (Suomessa) tai tehtävän tutkimuksen tavoitteista riippumatta nojaamme yhteen ja samaan tapaan jäsenellä aikaa. Sen lisäksi, että perinteinen kronologia esittää vain esinemuotojen muutoksia - ei sosiaalisia prosesseja - standardikronologian relevanssi liittyy miltei ainoastaan tietyille alueille Etelä- ja Länsi-Suomessa; muualla se ei kuvaa juuri mitään. Tästä huolimatta muu maa on saanut totutella ‘rikkaimmilta ja kehittyneimmiltä’ alueilta juontuviin tapoihin viipaloida aikaa. Yhtenä *vaihtoehtona* standardikronologialle voidaan esittää Milton Nuñezin Pohjois-Suomeen hahmottelema kulttuurillisen kehityksen kronologia (kuva 1.). Tätä mallia voitaisiin kritisoida ympäristödeterministiseksi, *eikä sitä ole alkujaankaan tarkoitettu minkäänlaiseksi valmiiksi tai dogmaattiseksi kehitelmäksi*, mutta yhtä kaikki se toimii *eräänä* tapana hahmotella kulttuuria ajassa muutoin kuin esineisiin (ja niiden kombinaatioiden muodostamiin ‘kulttuureihin’) perustuvaan kronologian standardimalliin nojautuen (Milton Nuñez, suullinen tiedonanto). Toinen kiinnostava vaihtoehto epämääräiseen esinetyypittelyyn pohjautuvalle kronologialle on myös esineissä havaittavien *ominaisuuksien* ajoittaminen. Vaikka tällainen kronologia ei pohjaudukaan menneisyyden tapahtumille sinänsä, se tuo ainakin esiin esineiden eri piirteiden erilaisen muuttumistaajuuden ja luo siten esinetyypittelyä vähemmän karkean kronologisen viitekehyksen (ks. Lucas 2001: 100-103).

Postkolonialistisessa hengessä olisi yleisemminkin syytä pyrkiä kohti hienosyisiä, monitasoisia ja kontekstualisoituja kronologioita. Vanha dinosaur, Suomen perinteinen esihistoriallinen kronologia, voi edelleen vaikuttaa pinnallisesti mielekkäältä konstruktiolta vain siksi, että alueellinen identiteetti tavataan edelleen samaistaa kansallisvaltion.

Koska tutkimusta voidaan tehdä eri mittakaavoissa, ei sinänsä ole syytä etuoikeuttaa yksilön sen enempää kuin suurempien sosiaalisten entiteettienkään roolia tutkimuksen (tai kronologian) kohteena. Vanhan dinosauruksen vaivana on kuitenkin se, että standardiperiodisaatio antaa implisiittisesti ymmärtää vain suuren mittakaavan analyysin olevan mielekästä, sillä kulttuurit, yhteisöt (jne.) ovat mittakaavansa puolesta yhteensoivia vallitsevan periodijaon kanssa.

Lopuksi lienee vielä syytä huomauttaa, että monissa yhteyksissä on edelleen käytännöllistä puhua vaikkapa kivi- tai rautakaudesta. Samaan aikaan olisi kuitenkin myös syytä kehittää muita tapoja jäsentää aikaa, mieluiten niin, että jatkuvan (sosiaalisen) muutoksen teemaa ei täysin teiltäisi. Nykyisin vallitseva kronologinen ykseys ei ole mikään arvo sinänsä, koska erityisesti Pohjois-Suomessa nykymallinen kronologia toimii varsin heikosti. Tosin yhtä lailla kelvoton yksikkö analysoitavaksi on myös - esimerkin aivan satunnaisesti valitaksemme - 'Satakunnan kansainvaellusaika', joka on rajattu mielivaltaisesti sekä ajassa että tilassa.

Kirjallisuus

Adams, W. 1979: On the argument from ceramics to history: a challenge based on evidence from Medieval Nubia. *Current Anthropology* 20. s. 727-734.

Attfield, J. 2000: *Wild Things: The Material Culture of Everyday Life*. Berg, Oxford.

Boden, M. 2000: Crafts, Perception, and the possibilities of the body. *The British Journal of Aesthetics* 40. s. 289-301.

Budd, P. & Taylor, T. 1995: The faerie smith meets the bronze industry: magic versus science in the interpretation of prehistoric metal-making. *World Archaeology* 27. s. 133-143.

Graves-Brown, P. 1995: Fearful Symmetry. *World Archaeology* 27. s. 88-99.

Hayden, B. 1995: The emergence of prestige technologies and pottery. – Barnett, W. & Hoopes, J. (toim.) *The Emergence of Pottery: Technology and Innovation in Ancient Societies*. s. 257-265. Smithsonian Institution Press, Washington D.C.

Lucas, G. 2001: *Critical Approaches to Fieldwork: Contemporary and Historical Archaeological Practice*. Routledge, London.

Núñez, M. & Okkonen, J. 1999: Environmental background for the rise and fall of villages and megastructures in North Ostrobothnia 4000-2000 cal BC. – Huurre, M. (toim.) *Dig it All: Papers Dedicated to Ari Siiriäinen*. s. 105-115. Otava, Helsinki.

Picazo, M. 1997: Hearth and home: the timing of maintenance activities. – Moore, J. & Scott, E. (toim.) *Invisible People and Processes: Writing Gender and Childhood into European Archaeology*. s. 59-67. Leicester University Press, London.

Plog, F. 1973: Diachronic anthropology. – Redman, C. (toim.) *Research and Theory in Current Archaeology*. s. 181-198. John Wiley, New York.

Rice, P. 1984: Change and conservatism in pottery-producing systems. – van der Leeuw, S. & Pritchard, A. (toim.) *The Many Dimensions of Pottery: Ceramics in Archaeology and Anthropology*. s. 231-288. Universiteit van Amsterdam, Amsterdam.

Shaw, I. 2000: Introduction: chronologies and cultural change in Egypt. – Shaw, I. (toim.) *The Oxford History of Ancient Egypt*. s. 1-16. Oxford University Press, Oxford.

Watrous, L. 1994: Crete from earliest prehistory through the protopalatial period. *American Journal of Archaeology* 98. s. 695-754.